

Doc. dr Marina Pantelić*

Univerzitet u Beogradu – Fakultet političkih nauka

Društvene nejednakosti i kriza: potreba za rodno-odgovornim strategijama**

Apstrakt

Tokom poslednjih dvadeset godina savremeno društvo se suočilo sa brojnim krizama koje su pogodile sve zemlje na globalnom nivou – počevši od globalne ekonomske krize iz 2008. godine, preko pandemije COVID-19 i rata u Ukrajini, pa sve do aktuelnog izraelsko-palestinskog sukoba. Krize čine kritični događaji koji pojedinačne zemlje ili društvo u celini dovode u izuzetno stanje koje odstupa od norme¹, a koje za posledicu ima eskaliranje društvenih sukoba i intenziviranje društvenih nejednakosti usled disfunkcionalnosti različitih društvenih sistema.² Društvene nejednakosti mogu oblikovati, pokretati i produbiti krize, a istovremeno i biti posledica kriza. Efekti kriza nikada nisu rodno neutralni. Zdravstvena kriza izazvana pandemijom COVID-19 je ponovo potvrdila da su, u kontekstu kriza, društveni i

* marina.pantelic@fpn.bg.ac.rs

** Rad je prethodno izložen u vidu usmenog saopštenja na naučnoj konferenciji pod nazivom „Međunarodni aspekti socijalne politike i socijalnog rada u vreme kriza i konflikata”, održanoj 12. decembra 2023. godine na Univerzitetu u Beogradu – Fakultetu političkih nauka. Rad je nastao u okviru naučnog projekta „Politički identitet Srbije u regionalnom i globalnom kontekstu”, koji finansira Ministarstvo nauke, tehnološkog razvoja i inovacija Republike Srbije (broj projekta: 179076).

¹ Robert J. Holton, “The idea of crisis in modern society”, *British Journal of Sociology*, Vol. 38, No. 4 (1987), pp. 502–520.

² Tao Liu, “Social policy reform driven by crises: Promoting and reshaping social policy during the SARS and COVID-19 pandemics in China”, *Social Policy & Administration*, Vol. 56, No. 6 (2022), pp. 910–924.

ekonomski problemi rodno determinisani. Kriza koja je pratila pandemiju COVID-19 istakla je izraziti rodni disparitet u pogledu očekivanih ishoda i efekata preduzetih mera i strategija, što je dodatno otkrilo i intenziviralo već postojeće rodne nejednakosti u mnogim aspektima života – od tržišta rada i obrazovnih mogućnosti, pa sve do sistema zdravstvene i socijalne zaštite. Cilj ovog rada je da, primenom komparativnog metoda, sagleda uticaj pandemije na rodnu ravnopravnost i analizira na koji način i sa kojim efektom je *gender-mainstreaming* implementiran u nacionalne mere i strategije oporavka kao odgovora na pandemiju. Rezultati upućuju na neophodnost integracije rodne perspektive u proces upravljanja krizama, te da je za postizanje „rodno-odgovornog oporavka“ ključno usvajanje inkluzivnih i pravičnih ekonomskih i socijalnih mera i programa, koje promovišu socijalnu inkluziju, jednakost i rodnu ravnopravnost.

Ključne reči:

društvene nejednakosti, kriza, COVID-19, rodna ravnopravnost, rodno-odgovorne/rodno-transformativne strategije

UVOD

Unazad par decenija svedoci smo da su globalni sistemi – počev od finansijskog, preko bezbednosnog, energetskog, do zdravstvenog – naročito osetljivi na sistemske rizike i krize. Izrazita isprepletanost i međuzavisnost ovih različitih sistema doprinosi da se relativno mali problem u jednom delu sistema vrlo brzo proširi i dovede u pitanje opstanak celokupnog sistema. Počevši od globalne ekonomske krize iz 2008. godine, preko migrantske krize 2015, pandemije COVID-19 i rata u Ukrajini, pa sve do aktuelnog izraelsko-palestinskog sukoba, evidentno je da sistemski rizici ne ostaju ograničeni na globalne sisteme u kojima nastaju. Globalne krize se sve ređe dešavaju izolovano. Naprotiv, one međusobno deluju tako da kriza u jednom globalnom sistemu ima negativne efekte koji se prelivaju u druge globalne sisteme, čineći druge krize izvesnijim i produbljujući njihov ukupan devastirajući efekat.³

Krize čine kritični događaji koji pojedinačne zemlje ili društvo u celini dovode u izuzetno stanje koje odstupa od norme⁴, a koje za posledicu ima eskaliranje društvenih sukoba i intenziviranje društvenih nejednakosti usled

³ Michael Lawrence, Scott Janzwood and Thomas Homer-Dixon, *What Is a Global Polycrisis?*, Version 2.0. Discussion Paper 2022-4, Cascade Institute. Available from: <https://cascadeinstitute.org/technical-paper/what-is-a-globalpolycrisis/> (Accessed July 10, 2024).

⁴ Robert J. Holton, *The idea of crisis in modern society*, op. cit.

disfunkcionalnosti različitih društvenih sistema.⁵ Različite vrste kriza – od ekonomske krize, preko finansijske, društvene, političke, do krize izazvane ratnim stanjem – zahtevaju različite mehanizme odgovora i strategije delovanja. Krize se najčešće razumeju kao sistemski rizici koji ugrožavaju način života i socijalnu sigurnost ljudi, stvarajući pritisak na individualne i/ili kolektivne mehanizme reagovanja, što neretko dovodi u pitanje dosadašnja dostignuća i ostvareni stepen društvenog napretka, sa naročito pogubnim posledicama po ranjive i marginalizovane društvene grupe.⁶ Neosporno je da negativni efekti društvenih kriza kompromituju aktuelni društveni poredak, čineći implicitne socijalne probleme u „normalnim” vremenima eksplicitnim.

Društvene nejednakosti i krize su blisko povezane, formirajući zajedno jednu eskalirajuću spiralu u kojoj svaka pojačava i učvršćuje onu drugu do tačke ekstremne ranjivosti i neodrživosti.⁷ Kroz istoriju, društvene nejednakosti su neretko oblikovale, pokretale i produbljivale krize, dok su istovremeno bile i posledica višestrukih kriza, stvarajući začarani krug nestabilnosti i rastućih dispariteta, kao i globalno društvo naročito ranjivo na šokove.

Jedna od poslednjih u nizu kriza izazvanih pandemijom COVID-19 ne samo da je otkrila postojanje nejednakih struktura u našim društvima, već je delovala i kao „lupa za postojeće društvene nejednakosti”⁸, dovodeći do daljeg nepovoljnog položaja i marginalizacije onih koji su već bili ranjivi i marginalizovani. Kako Strid i saradnici navode (Strid, Schrodi and Cibir, 2022)⁹,

⁵ Tao Liu, *Social policy reform driven by crises: Promoting and reshaping social policy during the SARS and COVID-19 pandemics in China*, op. cit.

⁶ “Improving pandemic preparedness and management – Lessons learned and ways forward – Independent expert report”, European Commission (EC), Directorate-General for Research and Innovation, European Group on Ethics in Science and New Technologies, Group of Chief Scientific Advisors, Publications Office of the European Union, 2020. Available from: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/370440> (Accessed March 4, 2024).

⁷ “Crises of Inequality: Shifting Power for a New Eco-Social Contract”, UNRISD FLAGSHIP REPORT 2022, UNRISD, Switzerland, 2022, p. 6. Available from: <https://cdn.unrisd.org/assets/library/reports/2022/full-report-crises-of-inequality-2022.pdf> (Accessed May 23, 2024).

⁸ Dragana Stöckel, Marina Pantelić, „Socijalna (is)uključenost marginalizovanih grupa u vreme covid-19 krize: novi izazovi i lekcije”, u: Vladimir Ilić (ur.), *Međunarodna naučna konferencija Aktuelnosti u logopediji, okupacionoj terapiji, psihologiji i socijalnom radu – ALOPS21: Nova realnost: kontinuitet i promene*, Beograd: Visoka škola socijalnog rada, 2022, str. 273–290.

⁹ Sofia Strid, Colette Schrodi and Roberto Cibir, “Better stories for a gender equal and fairer social recovery from outbreaks: learnings from the RESISTIRÉ project”, *Gender & Development*, Vol. 30, No. 1–2 (2022), pp. 265–281.

pandemija je promenila društvene strukture i organizaciju, a efekti toga su bili rodno determinisani i manifestovali su se duž različitih socioekonomskih i sociokulturnih osa – od pola, preko starosti, invaliditeta, etničke pripadnosti/rase, migracionog statusa, religije, društvene klase. Kriza koja je pratila pandemiju COVID-19 istakla je izraziti rodni disparitet u pogledu očekivanih ishoda i efekata preduzetih mera i strategija, što je dodatno učvrstilo, proširilo i intenziviralo već postojeće rodne i interseksionalne nejednakosti u mnogim aspektima života – od tržišta rada i obrazovnih mogućnosti, pa sve do sistema zdravstvene i socijalne zaštite, neplaćenog rada u kući i sektora brige.¹⁰

Međutim, krize jednako mogu predstavljati i priliku za promovisanje transformativnih politika, gde se posredstvom integrisanih rodno odgovornih mera i strategija ublažavaju, a ne pogoršavaju postojeće nejednakosti, čime se prevazilazi kratkoročno upravljanje krizom i osigurava pravedan i održiv oporavak. Pandemija COVID-19 ogolila je sveprisutne rodne nejednakosti u društvu, dok je u isto vreme ukazala na izazove i mogućnosti za unapređenje rodne ravnopravnosti u svetu nakon pandemije.¹¹ S tim u vezi, cilj ovog rada je da, primenom komparativnog metoda, sagleda uticaj pandemije na rodnu ravnopravnost i analizira na koji način i sa kojim efektom je *gender-mainstreaming* implementiran u nacionalne mere i strategije oporavka kao odgovora na pandemiju. Analiza koja sledi u nastavku nastojaće da ukaže da je za smanjenje nejednakosti i izgradnju otpornosti u suočavanju sa budućim rizicima i krizama ključno usvajanje inkluzivnih i pravičnih ekonomskih i socijalnih mera i programa, koje promovišu socijalnu inkluziju, jednakost i rodnu ravnopravnost.

PANDEMIJA COVID-19 I RODNE NEJEDNAKOSTI

Učinak kriza nikada nije rodno neutralan, a kriza izazvana pandemijom COVID-19 je svakako to i potvrdila. Kao rezultat već postojećih rodnih nejednakosti i preovlađujućih sociokulturnih normi, neosporno je da su žene neproporcionalno više bile pogođene socijalnim i ekonomskim posledicama pan-

¹⁰ Tobias Axelsson, Anne-Charlott Callerstig, Lina Sandström and Sofia Strid, *RESISTIRÉ D4.1 Qualitative Indications of Inequalities Produced by COVID-19 and its Policy Responses. 1st Cycle Summary Report*, Zenodo, 2021. Available from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5595815> (Accessed May 23, 2024).

¹¹ Maria López Belloso and Sofia Strid, "Navigating the pandemic: Gendered perspectives on vulnerability, resilience and institutional change in times of crisis", *Papers*, Vol. 108, No. 3 (2023), e3243, pp. 1–13. <https://doi.org/10.5565/rev/papers.3243>

demije. Kriza izazvana pandemijom ugrozila je decenijski napredak u pogledu ostvarenog stepena rodne ravnopravnosti u zemljama širom sveta. Dok su se rodne razlike decenijama unazad smanjivale u zdravstvenom i obrazovnom sektoru, značajne razlike i pre pandemije su ostale u oblasti zapošljavanja i na tržištu rada.¹² Kritični domeni u kojima su se rodne nejednakosti dodatno probubile tokom pandemije kretali su se u rasponu od ekonomske (ne)sigurnosti, preko sektora brige i neplaćenog rada u kući, do kršenja ljudskih prava i lične (ne)sigurnosti u kući, o čemu će detaljnije biti reči u analizi u nastavku.

Premda su prve procene UN-a pokazale da su širom sveta muškarci činili neznatnu većinu potvrđenih slučajeva (53%) zaraženih koronavirusom (SARS-CoV-2), u gotovo svim starosnim grupama osim među najstarijima (85+), u kojima su žene činile 63% prijavljenih slučajeva¹³, žene su ipak bile izloženije riziku od zaražavanja usled profesionalne rodne segregacije. Budući da na globalnom nivou one čine skoro 70% radne snage u zdravstvenom sektoru, našle su se na čelu borbe protiv pandemije, izlažući se na taj način većem riziku od infekcije.¹⁴

Istovremeno, pandemija je zaposlenost žena i njihovu ekonomsku aktivnost pogodila neproporcionalno više i drugačije u odnosu na muškarce. Engleski termini *She-cession* i *Mom-cession* se sve češće koriste kako bi se ukazalo na negativne posledice koje je zdravstvena kriza imala na ekonomsku aktivnost žena i njihovu poziciju na tržištu rada.¹⁵ I pre pandemije došlo je do zaustavljanja napretka u eliminisanju globalnog rodnog jaza u učešću u radnoj snazi i stopama zaposlenosti, dok su profesionalna segregacija i rodne razlike u platama ostale sveprisutne, što je uslovalo da se većina zaposlenih žena u svetu u trenutku izbijanja pandemije nađe na neformalnim i nesigurnim poslovima sa vrlo malo prava i zaštite. U 2020. godini žene su izgubile 46,6 miliona poslova širom sveta, što je gubitak od 3,6% u poređenju sa 2,9% koliko je to bio slučaj kod muškaraca.¹⁶ Gubitak poslova bio je posebno izražen

¹² "From Insights to Action: Gender Equality in the Wake of Covid-19", UN Women – Headquarters, 2020. Available from: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf> (Accessed May 15, 2024).

¹³ Ibidem, p. 2.

¹⁴ "Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women", UN, 2020, p. 10. Available from: <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-04/Policy-Brief-on-COVID-Impact-on-Women.pdf> (Accessed May 24, 2024).

¹⁵ Dragana Stöckel, Marina Pantelić, „Socijalna (is)uključenost marginalizovanih grupa u vreme covid-19 krize: novi izazovi i lekcije“, nav. delo.

¹⁶ "Government responses to COVID-19: lessons on gender equality for a world in turmoil", UN Women, UNDP, 2022. Available from: <https://www.unwomen.org/>

u sektoru usluga, naročito u maloprodaji, ugostiteljstvu, turizmu i sektoru brige, gde su žene, posebno mlade žene, tradicionalno više angažovane. Nalazi istraživanja o socio-ekonomskom uticaju COVID-19 u 45 zemalja (Rapid Gender Assessment surveys -RGAs¹⁷) pokazali su da je jedna od četiri žene izgubila posao tokom pandemije. Takođe, žene u braku i sa decom su se češće odlučivale za rad sa skraćenim radnim vremenom, dok je sa razvojem krize veliki broj žena napustio posao, navodeći nedostatak brige o deci kao glavni razlog za to.¹⁸ Prve projekcije su ukazivale da je pandemija doprinela povećanju ekstremnog siromaštva kod žena i devojčica, beležeći porast stope siromaštva sa 11,7% u 2019. na 12,5% u 2021. godini (dok se kod muškaraca i dečaka taj rast kretao od 11,3% na 12,1%).¹⁹ Podaci iz 2022. godine pokazuju da na svakih 100 muškaraca starosti 25–34 godine dolaze 124 žene istog uzrasta koje žive u ekstremnom siromaštvu, sa izgledima da se ovaj odnos do 2030. godine neće vratiti na nivo pre pandemije.²⁰

Pored izrazitih negativnih posledica koje je zdravstvena kriza imala na ekonomsku aktivnost žena, tokom pandemije je, takođe, postalo evidentno u kojoj meri se sektor brige oslanja na neplaćeni i nedovoljno plaćeni rad žena. I pre krize, žene širom OECD-a su u proseku dnevno provodile dva sata više vremena u obavezama brige o domaćinstvu i članovima porodice u odnosu na muškarce.²¹ Kućni poslovi su se povećali tokom perioda izolacije za većinu domaćinstava, a posebno za ona sa decom ili drugim izdržavanim članovima, koji nisu bili u mogućnosti da dobiju adekvatnu institucionalnu podršku. Generalno, a naročito tokom trajanja pandemije, žene su imale tendenciju da

sites/default/files/2022-06/Government-responses-to-COVID-19-Lessons-on-gender-equality-for-a-world-in-turmoil-en_0.pdf (Accessed July 5, 2024).

- ¹⁷ “Women and Girls Left Behind: Glaring Gaps in Pandemic Responses”, UN Women, 2021. Available from: <https://data.unwomen.org/sites/default/files/documents/Publications/glaring-gaps-response-RGA.pdf>
- ¹⁸ “Government responses to COVID-19: lessons on gender equality for a world in turmoil”, op. cit.
- ¹⁹ “Gender Equality and COVID-19: Policies and Institutions for Mitigating the Crisis”, IMF, UN Women, UNDP, 2021. Available from: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/en-special-series-on-covid-19-gender-equality-and-covid-19.ashx> (Accessed July 4, 2024).
- ²⁰ “Government responses to COVID-19: lessons on gender equality for a world in turmoil”, op. cit.
- ²¹ “Towards gender-inclusive recovery”, OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), OECD Publishing, Paris, 2021. Available from: <https://doi.org/10.1787/ab597807-en> (Accessed May 20, 2024).

preuzmu veći deo ovih povećanih zahteva za brigom u odnosu na muškarce, što se pokazalo kao jedan od vodećih izvora stresa kod žena.²²

Na kraju, pandemija je dovela do porasta rodno zasnovanog nasilja. Mere socijalnog distanciranja i ograničenja kretanja, u kombinaciji sa ograničenim pristupom uslugama podrške, učinile su da žene neretko budu „zatvorene” u kući sa svojim nasilnicima, što je dodatno predstavljalo pretnju po njihov telesni integritet, zdravlje i opstanak. Studija UN Women, kojom je obuhvaćeno 13 zemalja, ukazala je na intenziviranje nasilja nad ženama za vreme trajanja pandemije. Gotovo polovina ispitanica izjavila je da su one ili žena koju poznaju doživele neki oblik nasilja tokom pandemije, sa stopama koje su se kretale do čak 80% u Keniji, odnosno 69% u Maroku²³, a kao najčešći vidovi nasilja isticani su verbalno i ekonomsko nasilje.

Dakle, nesumnjivo je da je pandemija dodatno produbila tri međusobno povezane krize koje sistematski potkopavaju dostignuti nivo rodne ravnopravnosti u savremenom svetu. Kriza zaposlenja i egzistencijalna kriza, uz krizu u sektoru brige i „pandemiju u senci” rodno zasnovanog nasilja, dovele su u pitanje ionako krhki napredak u položaju žena na tržištu rada i u društvu, doprinoseći da ova zdravstvena kriza vrlo rano bude problematizovana kao ekonomska i društvena kriza.

POLITIČKI I DRUŠTVENI ODGOVOR NA PANDEMIJU COVID-19 – KA „RODNO-ODGOVORNOM” OPORAVKU

Premda je prethodna analiza ukazala na izraziti rodni disparitet efekata krize, ipak, stepen do kog teret krize pada na žene, odnosno muškarce, zavisi kako od njihovih različitih pozicija koje su zauzimali u društvu i ekonomiji pre krize tako i od toga kako mere i politike preduzete za rešavanje krize ublažavaju ili pogoršavaju ove efekte.

Naime, izazovi koje je pandemija COVID-19 stavila pred vlade i države širom sveta zahtevali su hitne i koordinisane političke i društvene odgovore na različitim nivoima, u rasponu od mera javnog zdravlja do strategija ekonomskog oporavka. I u slučaju krize izazvane pandemijom COVID-19 virusa pokazalo se da nacionalni sistemi socijalne zaštite predstavljaju značajan politički mehanizam u kriznim kontekstima, odnosno da programi i mere soci-

²² Ivana Bulog, Sandra Pepur and Ana Rimac Smiljanić, “Women’s overload during the pandemic: Unpaid care work, financial well-being, and stress”, *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, Vol. 27, No. 1 (2022), pp. 123–150.

²³ “Government responses to COVID-19: lessons on gender equality for a world in turmoil”, op. cit.

jalne politike predstavljaju ključni politički odgovor za ublažavanje društvenih i ekonomskih efekata krize.²⁴ Pandemija je još jednom reafirmisala ideju o neophodnosti uspostavljanja univerzalnih, sveobuhvatnih i adekvatnih nacionalnih sistema socijalne zaštite, u skladu sa Ciljevima održivog razvoja UN (Cilj 1.3), kako bi se pravovremeno odgovorilo na potrebe vulnerabilnih grupa u društvu, sa posebnim fokusom na žene i devojčice, čime bi se u krajnjoj liniji doprinelo izgradnji inkluzivnijih i rezilijentnijih društava.

Međutim, brojna istraživanja su pokazala da je integrisanje rodne perspektive u strategije odgovora na krizu bilo neadekvatno, te da vlade širom sveta nisu u dovoljnoj meri odgovorile na rodne nejednakosti koje su eskalirale kao posledica pandemije²⁵, što je dodatno istaklo da postojeći sistemi socijalne zaštite zanemaruju pitanje roda u svojim programima i politikama oporavka.²⁶ Nalazi pokazuju da je samo jedna od pet globalnih mera socijalne zaštite tokom pandemije COVID-19 bila rodno osetljiva, obuhvatajući podršku ženama u neformalnom zapošljavanju, ublažavanje rizika od nasilja i suočavanje sa nejednakom distribucijom obaveza brige oko dece i drugih članova

²⁴ Maja Gavrilovic, Monica Rubio, Francesca Bastagli, Roopa Hinton, Silke Staab, Ruth Graham Goulder, Charlotte Bilo, Ruby Khan, Amber Peterman, Bobo Diallo, Laura Alfers, Aroa Santiago, Zehra Rizvi, Rebecca Holmes, Juan Gonzalo Jaramillo Mejia, Constanza Tabbush, "Gender-responsive social protection post-COVID-19", *Science*, Vol. 375, No. 6585 (2022), pp. 1111–1113.

²⁵ Tobias Axelsson, Anne-Charlott Callerstig, Lina Sandström and Sofia Strid, *RESISTIRÉ D4.1 Qualitative Indications of Inequalities Produced by COVID-19 and its Policy Responses. 1st Cycle Summary Report*, op. cit.

Linda Sandström, Tobias Axelsson, Anne-Charlotte Callerstig, Sofia Strid and Alicja Bobek, *RESISTIRÉ D4.2 Building Back Better? Qualitative Indications of Inequalities Produced by COVID-19 and its Policy and Societal Responses. Second Cycle Summary Report*, Zenodo, 2022.

Clare Stovell, Federica Rossetti, Lorenzo Lionello, Alexis Still, Rana Charafeddine, Anne Laure Humbert and Charikleia Tzanakou, *RESISTIRÉ D3.1 Summary Report on Mapping of Quantitative Indicators – Cycle 1*, Zenodo, 2021.

²⁶ „Kontinuum rodne integracije” je okvir razvijen da objasni da sistemi (programi i mere) socijalne zaštite ne promovišu automatski rodnu ravnopravnost. Sistemi socijalne zaštite mogu varirati od rodno diskriminativnih i rodno slepih, preko rodno osetljivih, rodno responsivnih do rodno transformativnih, u skladu sa njihovim osnovnim ciljem i namenom (za detaljnije informacije pogledati: Paola Perezniето and Rebecca Holmes, *Gender-transformative social protection in crisis contexts: guidance note*, Social Protection Technical Assistance, Advice and Resource Facility (STAAR), DAI Global UK Ltd. United Kingdom, 2023. Available from: https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/Gender%20transformative%20SP%20guidance%20note_03.10.23.pdf (Accessed July 7, 2024), p. 5).

porodice.²⁷ Oslanjajući se u velikoj meri na nalaze UNDP-a i UN Women-a, tj. podatke Globalne baze za praćenje rodni odgovora na COVID-19 (Global Gender Response Tracker), analiza u nastavku će pokušati da prikaže kakvi su bili odgovori država na pandemiju iz rodne perspektive, odnosno koje i kakve su mere države preduzele da bi ublažile negativne efekte pandemije na žene i devojčice, te da li su i na koji način omogućile učešće žena u proces donošenja odluka u vezi sa pandemijom.

Program Ujedinjenih nacija za razvoj (UNDP) i UN Women pokrenuli su u septembru 2020. godine Globalnu bazu za praćenje rodni odgovora na COVID-19 (Global Gender Response Tracker), kako bi pratili mere vlada kao odgovor na krizu u tri ključna domena (ekonomska sigurnost žena, ekonomija brige i nasilje nad ženama) i procenili ih iz rodne perspektive. Analiza je pokazala da je do novembra 2022. godine u 226 zemalja usvojeno ukupno 4.968 mera kao odgovor na pandemiju COVID-19 (za više informacija posetiti: <https://data.undp.org/insights/covid-19-global-gender-response-tracker>). Od tog broja, ukupno 1.605 mera u 196 zemalja identifikovane su kao rodno osetljive. Nešto više od polovine ovih mera (853) usmereno je na rešavanje „pandemije u senci” rodno zasnovanog nasilja, dok su mere usmerene na jačanje ekonomske sigurnosti žena (526) i podršku neplaćenom radu u sektoru brige (226) bile manje zastupljene, čineći deo šireg paketa mera socijalne zaštite i mera zapošljavanja kao odgovora na COVID-19.²⁸ Od ukupno 3.099 mera socijalne zaštite i mera na tržištu rada, usvojenih kao odgovor na pandemiju, samo 12% je bilo usmereno na podsticanje ekonomske sigurnosti žena, dok je samo 7% predstavljalo odgovor na rastuće zahteve za neplaćenim radom žena u sektoru brige.²⁹

Podaci pokazuju da je najveći deo rodno osetljivih mera usvojen tokom prvog talasa pandemije, tačnije između marta i maja 2020. godine, dok je dalji tok pandemije pratilo usvajanje daleko manjeg broja rodno osetljivih mera kao odgovora na krizu.³⁰ Premda se može zaključiti da su rodno osetljive strategije počele da se usvajaju relativno brzo nakon izbijanja pandemije, njihovi dometi su bili ograničeni kao posledica neizvesnosti u implementaciji istih. Rodni odgovor na krizu je, takođe, varirao u odnosu na zemlju/region, odra-

²⁷ Maja Gavrilovic, Monica Rubio, Francesca Bastagli, Roopa Hinton, Silke Staab, Ruth Graham Goulder, Charlotte Bilo, Ruby Khan, Amber Peterman, Bobo Diallo, Laura Alfes, Aroa Santiago, Zehra Rizvi, Rebecca Holmes, Juan Gonzalo Jaramillo Mejia, Constanza Tabbush, *Gender-responsive social protection post-COVID-19*, op. cit.

²⁸ “Government responses to COVID-19: lessons on gender equality for a world in turmoil”, op. cit., p. 19.

²⁹ Ibidem, p. 19.

³⁰ Ibid.

žavajući razlike u postojećoj političkoj i institucionalnoj infrastrukturi, razvijenosti feminističkih pokreta, političkoj posvećenosti i fiskalnim i administrativnim kapacitetima. Regioni sa usvojenim najvećim ukupnim brojem rodno osetljivih mera su Evropa, Severna Amerika, Australija i Novi Zeland (494 mere u 56 zemalja), a zatim slede Latinska Amerika i Karibi (414 mera u 46 zemalja). Podsaharska Afrika je region sa trećim najvećim brojem rodno osetljivih mera, dok je istovremeno region sa najmanjim prosečnim brojem mera po zemlji (221 mera u 50 zemalja).³¹ Na kraju, samo 64 zemlje je imalo holistički rodni odgovor na krizu (sa merama koje su donesene u sva tri analizirana domena), dok u čak 30 zemalja uopšte nije registrovano postojanje rodno osetljivih mera. Donekle očekivano, skoro polovinu onih sa holističkim rodnim odgovorom čine visokodohodovane zemlje (28 od 64), zatim slede zemlje sa srednje visokim dohotkom (23 od 64) i na kraju one sa srednje niskim dohotkom (njih 13). Nijedna od 26 niskodohodovanih zemalja obuhvaćena analizom nije imala holistički rodni odgovor na krizu, što može uputiti na zaključak da su nacionalni dohodak i fiskalna ograničenja imala glavni uticaj na odgovor zemalja na rodnu nejednakost u kontekstu pandemije.³²

Pandemija ne samo da je uticala na način na koji su vlade reagovala i prilagođavale svoje politike i mere novonastalom kriznom kontekstu, ona je, takođe, dovela u pitanje i sam proces u kom su se donosile odluke o merama i načinu odgovora na krizu. Kada je reč o participaciji žena u radnim grupama za COVID-19, koje su u većini država predstavljale ključni politički i institucionalni mehanizam za upravljanje krizom, treba napomenuti da su one u velikoj meri bile isključene iz ovih tela. Naime, budući da se u kriznim kontekstima države najčešće oslanjaju na izvršne strukture vlasti, u kojima su mahom zastupljeni muškarci, bez adekvatnih i pravovremenih konsultacija sa organizacijama civilnog sektora i drugim zainteresovanim stranama, ne iznenađuje da su žene u samom procesu odlučivanja tokom pandemije uglavnom bile po strani ili je njihov glas često bio prigušen. Kako pokazuju dostupni podaci, od ukupno 262 radne grupe za koje postoje podaci o članstvu, žene su činile samo 24% njihovih članova, dok su bile potpuno isključene u 10% svih radnih grupa.³³ Takođe, žene su gotovo uglavnom bile isključene iz rukovođenja ovim grupama, što dokumentuje podatak da se samo 18% žena našlo na čelu svih radnih grupa za COVID-19.³⁴

³¹ "Government responses to COVID-19: lessons on gender equality for a world in turmoil", op. cit., pp. 20–21.

³² Ibidem, pp. 21–22.

³³ Ibidem, p. 23.

³⁴ Ibid.

Budući da je za vreme trajanja pandemije prostor za konsultacije u pogledu odgovora na krizu između predstavnika vlasti i ostalih zainteresovanih strana bio izuzetno ograničen, odluke vlada su neretko bile oblikovane u već uspostavljenim institucionalnim i administrativnim strukturama konkretnih država i društava. Premda su bili prisutni konstantni naponi zagovornika i aktivista rodne ravnopravnosti da se uključe u proces donošenja odluka i formulisanje odgovora na pandemiju, u onim kontekstima u kojima su predstavljali deo dugogodišnjih zagovaračkih grupa i mreža bili su u boljoj poziciji da to i učine.

FORMULISANJE RODNO-OSETLJIVIH STRATEGIJA KAO ODGOVORA NA COVID-19 – PRIMERI DOBRE PRAKSE

Uprkos izazovima sa kojima su se zemlje suočavale u integrisanju rodno-osetljivog pristupa u svoje mere i programe odgovora na krizu, izdvojili su se i neki primeri dobre prakse među zemljama koje su pokušale da obezbede da upravljanje krizom i politike oporavka jednako uzimaju u obzir potrebe žena i muškaraca. Sa stanovišta upravljanja krizom, dobra međusektorska praksa podrazumevala je sprovođenje rodne analize kako bi se razumele rodno zasnovane potrebe, rizici i mogućnosti, uključivanje i koordinacija svih zainteresovanih strana u procesu donošenja odluka i formulisanju politika i, na kraju, zauzimanje inkluzivnog pristupa u formulisanju politika koji vodi sveobuhvatnoj (ili univerzalnoj) pokrivenosti stanovništva, bez rigoroznih uslova za ostvarivanje prava i uz uvažavanje dostojanstva i promovisanje izbora. Sa druge strane, na nivou konkretnih političkih odgovora, dobra praksa se kretala u smeru proširenja postojećih i formulisanja novih mera i programa socijalne politike kako bi se odgovorilo na rastuće nejednakosti izazvane krizom u tri ključna domena (ekonomska sigurnost žena, ekonomija brige i nasilje nad ženama). Na kraju, važno je napomenuti da, iako je fokus na ženama i devojčicama, rodno-osetljiv pristup zahteva adresiranje potreba i rad sa muškarcima i dečacima, posebno na promeni diskriminatornih rodni normi u kući/domaćinstvu i društvu.

Kada je aspekt upravljanja krizom u pitanju, u onim kontekstima u kojima je i pre pandemije *gender-mainstreaming* bio dobro uspostavljen, vlade su koristile rodnu analizu kao značajan resurs u procesu donošenja odluka u vezi sa pitanjima rodne ravnopravnosti na samom početku pandemije. Naime, prema podacima OECD-a, čak 42% zemalja je koristilo rodnu analizu za formulisanje odgovora na pandemiju, kako bi adekvatno procenile uticaj politika na žene i muškarce.³⁵ Takođe, važnost institucionalne koordinacije i mehanizama za razmenu informacija u adresiranju različitih efekata pandemije

³⁵ "Towards gender-inclusive recovery", op. cit., p. 8.

na žene i muškarce, uključujući uvođenje rodno inkluzivnih razmatranja u hitne mere pomoći i oporavka, pokazao se kao značajan uslov za formulisanje uspešnih strategija. Kao primeri dobre prakse u tom segmentu ističu se Kanada, Švajcarska, Italija i Meksiko. Naime, u ovim zemljama su nacionalne radne grupe za COVID-19, u saradnji sa drugim vladinim telima, radile na stvaranju međuresornog foruma za razmenu informacija, usklađivanje strategija i inicijativa kako bi se uvele politike koje promovišu rodno-inkluzivna razmatranja u mere odgovora vlada.³⁶ Konsultacije sa svim zainteresovanim stranama pokazale su se kao još jedan značajan mehanizam vlada u formulisanju rodno-osetljivog političkog odgovora na krizu. S obzirom na neophodnost hitnog donošenja odluka, postojanje dobro razvijenih mehanizama za konsultacije i koordinaciju u procesu donošenja odluka može predstavljati značajan resurs i uštedeti dosta vremena. Naime, različita stručna savetodavna tela o rodnoj ravnopravnosti pokazala su se od naročite koristi prilikom identifikovanja potencijalnih prepreka za rodnu ravnopravnost i potencijalnog rodnog uticaja hitnih mera, dok su digitalne platforme za konsultacije omogućile fleksibilan i efikasan način za okupljanje i uključivanje svih zainteresovanih strana u proces kreiranja politika. Kao primeri dobre prakse navode se SAD i Kanada, koje su dale prioritet konsultacijama sa svim zainteresovanim stranama kako bi unapredile razumevanje različitih uticaja COVID-19 na muškarce i žene, dok su istovremeno mobilisale specifične forume kako bi koordinisale komunikaciju između mnogobrojnih aktera na svojoj teritoriji.³⁷

Kada su u pitanju konkretne mere i programi socijalne politike, ipak nisu sve države propustile da integrišu pitanje roda u svoje mere i programe oporavka od krize. Kako bi ublažile rizike u vezi sa rodnim nejednakostima u tri ključna domena, pojedini nacionalni sistemi socijalne sigurnosti su povećali svoju obuhvatnost i pristupačnost, usvajajući inkluzivne rodno-senzitivne strategije oporavka. Tokom pandemije COVID-19 pojedine zemlje (Argentina, Brazil, Kolumbija, Kenija i Togo) proširile su obuhvatnost svojih nacionalnih sistema socijalne zaštite, dajući poseban prioritet ženama sa niskim prihodima i nesigurnim zaposlenjem. Novčani transferi su se pokazali kao vitalni izvor podrške za nezaposlene, kao i za radnike zaposlene u neformalnom sektoru. Na primer, u Brazilu je vlada uvela program hitne novčane pomoći kojim je bila obuhvaćena gotovo trećina stanovništva, a koji se obezbeđivao u dvostruko većem iznosu jednoroditeljskim porodicama na čijem su čelu bile žene. Slično je bilo i u Egiptu, gde je vlada proširila programe novčane socijalne pomoći, tzv. Takaful i Karam, kako bi obuhvatila oko 3,8 miliona domaćinstava, uglavnom targetirajući domaćinstva na čijem čelu

³⁶ "Towards gender-inclusive recovery", op. cit., p. 9.

³⁷ Ibid.

se nalaze žene.³⁸ Budući da su nalazi brojnih istraživanja dokumentovali da su ekonomska nesigurnost i stres povezan sa siromaštvom tokom COVID-19 bili ključni okidači nasilja unutar porodice – Irska, Malta i Urugvaj su uvele mere koje su omogućile pristup dodacima za stanarinu i bezbednom stanovanju, što je ženama i deci olakšalo izlazak iz nasilnih situacija. Slično tome, Argentina i neke brazilske države uspostavile su gotovinske transfere koji su isključivo bili namenjeni onima koji su preživeli nasilje.³⁹ Na kraju, tokom pandemije COVID-19 najizraženiji rodni disparitet bio je u domenu ekonomije brige – povećana briga o deci, zatvaranje škola i školovanje od kuće, kao i briga o bolesnim i nemoćnim članovima porodice je teret koji su nesrazmerno više podnele žene. Kako bi omogućile zaposlenima da brinu o izdržavanjem licima u svojim domaćinstvima, pojedine zemlje (uključujući Austriju, Kanadu, Republiku Koreju, Sejšele, Trinidad i Tobago i Uzbekistan) proširile su postojeće ili uspostavile nove politike odsustva. Takođe, budući da su u novonastalim okolnostima rad na daljinu i fleksibilni radni aranžmani postali uobičajeni načini organizacije posla, neke zemlje, poput Belgije, Čilea i Mađarske, obezbedile su isplatu gotovinskih naknada za negu roditeljima kao kompenzaciju usled zatvaranja vrtića i škola.⁴⁰

Iako se neretko o nacionalnim strategijama oporavka govori kao o propuštenoj prilici za rekonstruisanje društva i njegovo unapređenje, u svetlu navedenih primera dobre prakse može se zaključiti da je kriza u pojedinim kontekstima predstavljala priliku za promovisanje transformativnih politika oporavka i inkluzivnog upravljanja krizom. Za izgradnju pravednijih i rezilijentnijih društava nakon krize politike oporavka treba da budu zasnovane na rodnim i društvenim analizama, prilagođene potrebama žena i muškaraca iz različitih društvenih grupa i proaktivno usmerene na rešavanje nejednakosti.

ZAKLJUČAK

U svetlu pogoršanja rodni nejednakosti i nesrazmernog uticaja koji je pandemija COVID-19 imala na mnoge aspekte rodne ravnopravnosti, analiza odgovora vlada na pandemiju predstavlja značajan potencijal za promene,

³⁸ *Gender Equality and COVID-19: Policies and Institutions for Mitigating the Crisis* op. cit., pp. 3–4.

³⁹ Maja Gavrilovic, Monica Rubio, Francesca Bastagli, Roopa Hinton, Silke Staab, Ruth Graham Goulder, Charlotte Bilo, Ruby Khan, Amber Peterman, Bobo Diallo, Laura Alfes, Aroa Santiago, Zehra Rizvi, Rebecca Holmes, Juan Gonzalo Jaramillo Mejia, Constanza Tabbush, *Gender-responsive social protection post-COVID-19*, op. cit.

⁴⁰ Ibid.

budući da integriše važne lekcije za oporavak i izgradnju otpornosti i spremnosti savremenih društava u suočavanju sa budućim krizama i šokovima. Premda je nesumnjivo da odgovori vlada širom sveta na ekonomske i socijalne posledice pandemije nisu u dovoljnoj meri posvetili pažnju pitanjima roda i rodnoj dinamici, ipak, analiza je ukazala i na neke značajne međuregionalne i međudržavne razlike koje pružaju uvid u to da su rodno odgovorne strategije u vremenima krize ne samo moguće, već i uspešne.

Odgovori na pandemiju COVID-19 su u velikoj meri bili opredeljeni postojećim institucionalnim i administrativnim strukturama u konkretnim državama i društvima. Nacionalne socijalne politike imale su ključnu ulogu u rešavanju pitanja nejednakosti kroz bolje upravljanje socijalnom potrošnjom, ulaganje u ljudski kapital i povećanje produktivnosti, što je bilo od suštinskog značaja za održavanje društvene kohezije. Da li i kako su adresirani specifični rodni rizici i ranjivosti takođe je u velikoj meri bilo uslovljeno stepenom u kom je *gender-mainstreaming* integrisan u prethodno postojeće politike i institucije. Zaključak je jasan: ne samo kako bi se predupredili negativni efekti krize, već i zato što podsticanje rodne ravnopravnosti pruža snažnu osnovu za bolju izgradnju društva, značaj *gender-mainstreaming-a* u procesu donošenja odluka i kreiranju politika ne sme biti potcenjen kako bi se osigurao pravedan i održiv oporavak u vremenima krize.

Implementacija rodno odgovornih strategija oporavka, počevši od mera o hitnoj brizi o deci, preko podrške zaposlenima u neformalnom sektoru, do mera za rešavanje rodno zasnovanog nasilja, pokazala se od suštinskog značaja za ublažavanje rodno uslovljenih posledica pandemije. Rodno odgovorni i inkluzivni paketi ekonomskih podsticaja uz sveobuhvatne kompenzacione mehanizme socijalne politike, koji odražavaju temeljno razumevanje rodno specifičnih ranjivosti i potreba, mogu dovesti do transformativnih promena i pravednijih ishoda.

Konačno, u vremenima krize, institucionalizovani, dugoročni, univerzalni programi i mere socijalne politike zasnovani na ljudskim pravima ključni su za smanjenje nejednakosti i izgradnju otpornosti u suočavanju sa budućim šokovima. Nacionalne vlade trebalo bi da se fokusiraju na implementaciju inkluzivnih mera i strategija kako bi se maksimizirao uticaj socijalnih politika i poboljšala njihova održivost, te obezbedila sigurnosna mreža za ugrožene grupe stanovništva. Usvajanjem inkluzivnih i pravičnih politika za ekonomski i društveni oporavak nakon krize društva mogu ponovo da se izgrade na način koji se bavi sistemskim preprekama sa kojima se suočavaju žene i druge vulnerabilne društvene grupe, promoviše rodna ravnopravnost i postavljaju temelji za inkluzivniju i održiviju budućnost.

BIBLIOGRAFIJA

- [1] Axelsson, Tobias, Callerstig Anne-Charlott, Sandström Lina and Strid Sofia, *RESISTIRÉ D4.1 Qualitative Indications of Inequalities Produced by COVID-19 and its Policy Responses. 1st Cycle Summary Report*, Zenodo, 2021. Available from: <https://doi.org/10.5281/zenodo.5595815> (Accessed May 23, 2024).
- [2] Bulog, Ivana, Pepur Sandra and Rimac Smiljanić Ana, "Women's overload during the pandemic: Unpaid care work, financial well-being, and stress", *Management: Journal of Contemporary Management Issues*, Vol. 27, No. 1 (2022), pp. 123–150.
- [3] "Crises of Inequality: Shifting Power for a New Eco-Social Contract", UNRISD FLAGSHIP REPORT 2022, UNRISD, Switzerland, 2022. Available from: <https://cdn.unrisd.org/assets/library/reports/2022/full-report-crises-of-inequality-2022.pdf> (Accessed May 23, 2024).
- [4] "From Insights to Action: Gender Equality in the Wake of Covid-19", UN Women – Headquarters, 2020. Available from: <https://www.unwomen.org/sites/default/files/Headquarters/Attachments/Sections/Library/Publications/2020/Gender-equality-in-the-wake-of-COVID-19-en.pdf> (Accessed May 15, 2024).
- [5] Gavrilovic, Maja, Monica Rubio, Francesca Bastagli, Roopa Hinton, Silke Staab, Ruth Graham Goulder, Charlotte Bilo, Ruby Khan, Amber Peterman, Bobo Diallo, Laura Alfes, Aroa Santiago, Zehra Rizvi, Rebecca Holmes, Juan Gonzalo Jaramillo Mejia, Constanza Tabbush, "Gender-responsive social protection post-COVID-19", *Science*, Vol. 375, No. 6585 (2022), pp. 1111–1113.
- [6] "Gender Equality and COVID-19: Policies and Institutions for Mitigating the Crisis", IMF, UN Women, UNDP, 2021. Available from: <https://www.imf.org/-/media/Files/Publications/covid19-special-notes/en-special-series-on-covid-19-gender-equality-and-covid-19.ashx> (Accessed July 4, 2024).
- [7] "Government responses to COVID-19: lessons on gender equality for a world in turmoil", UN Women, UNDP, 2022. Available from: https://www.unwomen.org/sites/default/files/2022-06/Government-responses-to-COVID-19-Lessons-on-gender-equality-for-a-world-in-turmoil-en_0.pdf (Accessed July 5, 2024).
- [8] Holton, Robert. J., "The idea of crisis in modern society", *British Journal of Sociology*, Vol. 38, No.4 (1987), pp. 502–520.
- [9] "Improving pandemic preparedness and management – Lessons learned and ways forward – Independent expert report", European Commission (EC), Directorate-General for Research and Innovation, European Group on Ethics in Science and New Technologies, Group of Chief Scientific Advisors, Publications Office of the European Union, 2020. Available from: <https://data.europa.eu/doi/10.2777/370440> (Accessed March 4, 2024).
- [10] Lawrence, Michael, Janzwood Scott and Homer-Dixon Thomas, *What Is a Global Polycrisis?*, Version 2.0. Discussion Paper 2022-4, Cascade Institute. Available from: <https://cascadeinstitute.org/technical-paper/what-is-a-globalpolycrisis/> (Accessed July 10, 2024).

- [11] López, Belloso Maria and Strid Sofia, “Navigating the pandemic: Gendered perspectives on vulnerability, resilience and institutional change in times of crisis”, *Papers*, Vol. 108, No. 3 (2023), e3243, pp. 1–13. <https://doi.org/10.5565/rev/papers.3243>
- [12] Lui, Tao, “Social policy reform driven by crises: Promoting and reshaping social policy during the SARS and COVID-19 pandemics in China”, *Social Policy & Administration*, Vol. 56, No. 6 (2022), pp. 910–924. <https://doi.org/10.1111/spol.12818>
- [13] Pereznieto, Paola and Holmes Rebecca, *Gender-transformative social protection in crisis contexts: guidance note*, Social Protection Technical Assistance, Advice and Resource Facility (STAAR), DAI Global UK Ltd. United Kingdom, 2023. Available from: https://socialprotection.org/sites/default/files/publications_files/Gender%20transformative%20SP%20guidance%20note_03.10.23.pdf (Accessed July 7, 2024).
- [14] “Policy Brief: The Impact of COVID-19 on Women”, UN, 2020. Available from: <https://unsdg.un.org/sites/default/files/2020-04/Policy-Brief-on-COVID-Impact-on-Women.pdf> (Accessed May 24, 2024).
- [15] Sandström, Linda, Axelsson Tobias, Callerstig Anne-Charlotte, Strid Sofia and Bobek Alicja, *RESISTIRÉ D4.2 Building Back Better? Qualitative Indications of Inequalities Produced by COVID-19 and its Policy and Societal Responses. Second Cycle Summary Report*, Zenodo, 2022.
- [16] Stöckel, Dragana, Pantelić Marina, „Socijalna (is)uključenost marginalizovanih grupa u vreme covid-19 krize: novi izazovi i lekcije”, u: Vladimir Ilić (ur.), *Međunarodna naučna konferencija Aktualnosti u logopediji, okupacionoj terapiji, psihologiji i socijalnom radu – ALOPS21: Nova realnost: kontinuitet i promene*, Beograd: Visoka škola socijalnog rada, 2022, str. 273–290.
- [17] Stovell, Clare, Rossetti Federica, Lionello Lorenzo, Still Alexis, Charafeddine Rana, Humbert Anne Laure and Tzanakou Charikleia, *RESISTIRÉ D3.1 Summary Report on Mapping of Quantitative Indicators – Cycle 1*, Zenodo, 2021.
- [18] Strid, Sofia, Schrodi Colette and Cibin Roberto, “Better stories for a gender equal and fairer social recovery from outbreaks: learnings from the RESISTIRÉ project”, *Gender & Development*, Vol. 30, No. 1–2 (2022), pp. 265–281.
- [19] “Towards gender-inclusive recovery”, OECD Policy Responses to Coronavirus (COVID-19), OECD Publishing, Paris, 2021. Available from: <https://doi.org/10.1787/ab597807-en> (Accessed May 20, 2024).

Marina Pantelić

SOCIAL INEQUALITIES AND CRISIS: THE NEED FOR GENDER-RESPONSIVE STRATEGIES

Abstract

During the previous twenty years, the world has experienced numerous crises that have affected all countries globally – from the global economic crisis in 2008, the COVID-19 pandemic and the war in Ukraine, to the ongoing Israeli-Palestinian conflict. Crises represent critical events that bring individual countries or whole societies into an exceptional state deviating from the norm⁴¹, resulting in the escalation of social conflicts and the intensification of social inequalities due to the dysfunctionality of various social systems⁴². Social inequalities can shape, drive and intensify crises, while at the same time they can be the consequences of the crises. The effects of crises are never gender-blind. The health crisis caused by the COVID-19 has once again confirmed that, in the context of the crisis, social and economic problems are gendered. The crisis that followed the COVID-19 pandemic highlighted gender disparity in terms of the expected outcomes and the effects of undertaken measures and strategies, which additionally revealed and intensified already existing gender inequalities in many aspects of life – from the labor market and educational opportunities to the healthcare and social protection system. By applying a comparative method, the aim of this paper is to look at the impact of the pandemic on gender equality and to analyze how and with what effect gender-mainstreaming was implemented in the national recovery measures and strategies as a response to the pandemic. The results suggest the necessity of integrating a gender perspective into the crisis management, and that the adoption of inclusive and fair economic and social measures and programs, that promote social inclusion, justice and gender equality, is crucial in achieving "gender-responsive recovery".

Keywords:

social inequalities, crisis, COVID-19, gender equality, gender-responsive/gender-transformative strategies.

⁴¹ Robert J. Holton, *The idea of crisis in modern society*, op. cit.

⁴² Tao Lui, *Social policy reform driven by crises: Promoting and reshaping social policy during the SARS and COVID-19 pandemics in China*, op. cit.